

Драган Веселинов
Регионален центар за управување со кризи – Штип

Трајче Нацев
Институт за археологија и историја,
“Универзитет Гоце Делчев” - Штип

ВЛИЈАНИЈАТА И ПОСЛЕДИЦИТЕ ОД ЕЛЕМЕНТАРНИТЕ НЕПОГОДИ КАЈ СПОМЕНИЦИТЕ ОД ОСМАНЛИСКИОТ ПЕРИОД ВО ИСТОЧНИОТ РЕГИОН

Материјални остатоци од повеќевоковното османлиско владеење на просторот на Република Македонија се видливи и денес. Некои од нив поради добрата фактичка состојба, сеуште се користат за истата намена како и во османлискиот период или пак се преадаптирани за други цели. Но има и такви кои целосно или делумно се руинирани. Независно од нивната состојба сепак сите овие имаат културно-историска вредност што несомнено им дава значење и вредност на материјално добро за државата. Како и секое материјално добро така и ова е подложено на негативните влијанија и последици од елементарните непогоди.¹ За заштита на овој вид материјално добро потребно е од страна на државата преку однапред утврдени анализи, процени и процеси односно со создавање на соодветен механизам да овозможи негова заштита и спасување од појави на елементарни непогоди. Врз основа на одредени методологии, на локално (општинско) ниво се изготвуваат процени на загрозености на подрачја од сите ризици и опасности.² Со овие процени можат да се утврдат влијанијата и последиците предизвикани од елементарните непогоди кај спомениците од османлискиот период.

Во фокусот на овој труд ќе бидат земени спомениците од османлискиот период кои се наоѓаат на територијата на источниот регион. Во рамките на овој регион влегуваат општините Берово, Пехчево, Делчево, Македонска Каменица, Винаца, Зрновци, Кочани, Чешиново-Облешево, Пробиштип, Карбинци и Штип. Меѓутоа во некои општини од овој регион немаме споменици од османлискиот период поради што понатаму во текстот истите ќе бидат изземени. За оние пак каде има османлиски

¹ Видови на елементарни непогоди се земјотреси, пожари, поплави, лизгање на земјиште, снежни лавини и наноси, голомразица, град, суша. Сите овие со природни неконтролирани сили ја загрозуваат животната средина, животот и здравјето на луѓето, материјалните добра, животинскиот и растителниот свет. Член 2 од Закон за заштита и спасување („Службен весник на Република Македонија“ број 36/04).

² Уредбата за Методологија за изработка на Процената на загрозеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности („Сл. Весник на Република Македонија“ бр.13/11).

споменици ќе бидат наведени видовите на елементарни непогоди кои би можеле да нанесат некави оштетувања кај ова материјално добро или пак да го уништат истото. Покрај ова ќе се потенцира и степенот на ризик од елементарни непогоди кај спомениците од османлискиот период.³ Така ќе се создаде можност да се увидат потребите за заштита и спасување на овие споменици во случај на појава на елементарни непогоди.

Во источниот регион можат да се сретнат следните видови на споменици од османлискиот период: џамии, безистен, мост, кули, теќиња. Во некои општини од регионот може да се најдат сите овие споменици, во други само некои од нив а во трети како што и претходно е напоменато, нема споменици од османлискиот период.

Џамијата Гази Авранос⁴ се наоѓа во село Црник, општина Пехчево. Овој верски објект од османлискиот период локалните жители го именуваат и како Јахја Оџа џамија.⁵ Местоположбата на овој верски објект е на средината на селото и истиот непосредно е опкружен со други објекти за живеење и вегетација. Ваквата местоположба на џамијата како и материјалите од кои е изградена ја прават да биде подложена на ризик и опасност од пожар. Оваа појава врз основа на процената на загрозеност за општина Пехчево е карактеризирана со трет степен на загрозеност.⁶ Со ова пожарите претставуваат покачен ризик и опасност за овој верски објект на кој би можеле да му нанесат оштетувања или пак целосно да го уништат.

Верскиот објект Хусеин Мехмет Беј кој е со локација во Берово, бил граден од 1863 до 1864 година.⁷ Џамијата поради нејзината местоположба и урбаното опкружување, како и според на процената на загрозеност за општина Берово

³ Согласно член 6 од Уредбата за Методологија за изработка на Процената на загрозеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности, нејзината содржина и структура, начинот на чување и ажурирање, како и определувањето на субјектите во системот за управување со кризи се одредува степен на загрозеност што означува ризик односно состојба со манифестирани појави на загрозеност од одредена опасност. (Прв степен означува редовна состојба (нема ризик); Втор степен означува низок ризик (редовна состојба со ретко манифестирани појави на загрозеност); Трет степен означува покачен ризик (можен почеток на криза или кризна состојба); Четврт степен означува висок ризик и веројатност за почеток на криза или кризна состојба; Петти степен означува највисок ризик на загрозеност на виталните вредности (создадени услови за прогласување на криза или кризна состојба).

⁴ *Карта на верски објекти во Македонија*. Менора - Скопје: Комисија за односи во верските заедници и религиозните групи, Скопје 2011, 85. (Понатаму: *Карта на верски објекти во Македонија...*)

⁵ Тони Ристовски, Кирил Симеоновски, Елена Маркова и Нино Богдановски при експедиција на 12 мај 2018 година го имаат забележано ваквото именување на џамијата од страна на локалното население.

⁶ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процената на загрозеност на подрачјето на општина Пехчево од сите ризици и опасности, Пехчево 2014.

⁷ http://berovo.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=903:2013-02-08-14-51-37&catid=40:vesti-berovo&Itemid=62 (посетено на 26.09.2018).

единствено е изложена само на ризик и опасност од пожар. Загрозувањето од пожар во општина Берово е со трет степен што значи дека при појава на оваа опасност има можност да се оштети или уништи Хусеин Мехмет Беј џамијата.⁸

На територијата на општина Делчево има три споменици од османлискиот период. Сите три споменици всушност се џамии со локации во Делчево, село Тработивиште и село Свегор. Султан Фатих Мехмет II џамијата⁹ во Делчево која била изградена 1448 година претставува најстар објект во градот.¹⁰ Џамијата била изградена со оросан (вар и јајца) а во 1734 година од страна на султанот Мехмед IV било доградено мафил (чардак) место каде можеле да се молат жените.¹¹ Местоположбата на овој верски објект кој се наоѓа во урбана средина опкружен со објекти за живеење, но и видот на градба, придонесуваат да биде изложен на опасност од пожар. Но загрозувањето од пожари на територијата на општина Делчево е со втор степен што подразбира дека оваа појава не би предизвикала поголеми оштетувања кај џамијата.¹² Од останатите видови на елементарни непогоди не постои опасност од оштетувања или уништувања кај овој објект.

Џамијата во село Тработивиште која е посветена на Мухамед Ибин Ибрахим-ага се претпоставува дека е стара околу три века.¹³ Поради сличните карактеристики на оваа џамија со онаа во Делчево, и овде како единствена опасност која би предизвикала нејзино оштетување се пожарите. Но врз основа на процената на загрозеност на подрачјето на општина Делчево можноста за оштетување на џамијата би била мала.¹⁴

Верскиот објект во село Свегор всушност е рушевина од кој е видливо само минарето.¹⁵ Како остаток од џамијата, минарето исто така е разрушено па не се можни рационални квалификации за загрозувања од можни појави на елементарни непогоди.

⁸ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Берово од сите ризици и опасности, Берово 2014.

⁹ *Карта на верски објекти во Македонија...*, 85.

¹⁰ *Пијанец - Малеш, изобилство од сонце и насмевки*, Центар за развој на Источен плански регион, Штип 2011.

¹¹ Истотот.

¹² Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Делчево од сите ризици и опасности, Делчево 2014

¹³ <https://vecer.mk/makedonija/zavrshi-rekonstrukcijata-na-starata-dzhamija-vo-trabotivishte> 13 септември 2016 (посетено на 28.09.2018)

¹⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Делчево од сите ризици и опасности, Делчево 2014

¹⁵ <https://sitel.com.mk/vo-dzvegor-kje-se-rekonstruirar-starata-dzhamija-i-kje-se-doizgradi-crkvata> 4 март 2016 (посетено на 28.09.2018)

Како споменици од османлискиот период во општина Веница се познати следниве: Кука на Казим-бег во градот Веница, џамии од кои две во селото Градец и по една во селата Липец, Блатец, Трсино и Истибања, Турска бања во градот Веница, теќе во село Пеклани, и турска кука во селото Липец. Поголемиот дел од овие споменици се делумно уништени, нефункционални во распаѓање. Како такви се џамиите во сите наведени села кај кои се зачувани само повеќе или помалу оштетени минариња со исклучок на едната џамија во село Градец која постои како објект кој е во распаѓање.¹⁶ Ваквата состојба со џамиите оневозможува тие да бидат подложени на процена на загроеност од елементарни непогоди.

Исто како џамиите и Куката на Казим-бег и турската кука во селото Липец се во многу лоша состојба, односно се во распаѓање. И за овие два објекта не е возможна процена на загроеност од елементарни непогоди.

Турската бања која била изградена во крајот на 18 век, за разлика од претходно наведените објекти во општина Веница, е реконструирана и пренаменета како мултифункционален центар.¹⁷ Но поради нејзината местоположба која е во урбано населено подрачје и типот на градба истата е подложена само на потенцијална опасност од пожар. Во процената на загроеност на подрачјето на општина Веница пожарите се со втор степен, што подразбира дека оваа појава би предизвикала мали оштетувања кај овој споменик од османлискиот период.¹⁸

Процената за загроеност од елементарни непогоди кај теќето¹⁹ кое се наоѓа во село Пеклани е иста како и кај турската бања. Тоа се должи на неговата местоположба, градба и опкружување што го прави да биде загроено само од пожар, појава која може да му нанесе мали оштетувања.²⁰

Во општина Кочани од османлискиот период се познати следните споменици: две одбранбени кули и џамија. Двете кули потекнуваат од кајот на XVII и почетокот на

¹⁶ Извор: Музеј Теракота – Веница.

¹⁷ Истотото.

¹⁸ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загроеност е опишан во Процена на загроеност на подрачјето на општина Веница од сите ризици и опасности, Веница 2014

¹⁹ За постоењето на теќето во село Пеклани постојат неколку легенди кои се опишани во монографијата *Веница и веничко* од Д-р Ѓорѓи Малковски (Д-р Ѓорѓи Малковски, *Веница и веничко (монографија)*, Веница 1998, 87-89.).

²⁰ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загроеност е опишан во Процена на загроеност на подрачјето на општина Веница од сите ризици и опасности, Веница 2014.

XVIII век и се евидентирани како феудални одбранбени кули.²¹ Едната од кулите подоцна била преадаптирана во саат кула. Двете кули се градени од делкани камени блокови врзувани со малтер. Саат кулата досега не е обновувана, додека кај другата е извршено реновирање и истата се користи.²² Кај реновираната кула имаме врата направена од дебели дабови штици и дрвена покриена тераса на источната страна.²³ Распоредени на двата брега на Кочанска река, двете кули се опкружени со објекти. Кај саат кулата, независно од нејзината местоположба, а поради физичката градба и моменталната состојба во која се наоѓа е проценето дека не постои некој вид на елементарна непогода карактеристична за подрачјето на општина Кочани, што би предизвикала оштетување на овој објект.²⁴ За разлика од саат кулата, кај реновираната кула единствено постои опасност од пожар. Но пожарите во општина Кочани се класифицирани со втор степен на загрозување. Ова подразбира дека потенцијалната појавата на пожар не би предизвикала поголеми оштетувања кај овој споменик од османлискиот период.²⁵

Како години на изградба на Дуди Ханум џамијата чие име е добиено по нејзината ктиторката се споменуваат два периода и тоа: 1854-1855 и 1754-1755.²⁶ И покрај тоа што овој верски објект се наоѓа во непосредна близина на Кочанска Река досега истиот не бил подложен на поплава. Врз основа на процената на загрозеност на подрачјето на општина Кочани, полавите се оценети со втор степен, што подразбира дека и како потенцијална опасност оваа појава не може да предизвика сериозни оштетувања кај џамијата.²⁷ Но од друга страна, земајќи ја во предвид опкруженоста на џамијата со објекти, како потенцијална опасност се појавуваат пожарите. Во процената на загрозеност на општината, пожарите се класифицирани со втор степен па и оваа потенцијална појава не би причинила големи оштетувања кај овој објект.²⁸ Од

²¹ Студија за состојбата со потенцијалите за развој на туризмот во Источниот плански регион, 85.

²² Внатрешниот простор на кулата е искористен како: визбата - санитарии; приземјето - нумизматичка збирка; I-от кат - археолошка збирка; II-от кат - роднокрајно одделение.

²³ Илинка Атанасова, *Културно наследство - Кочани*, Кочани 2012, 90-91.

²⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Кочани од сите ризици и опасности, Кочани 2014.

²⁵ Истото.

²⁶ Извор: Дуди Ханум џамијата (Првиот период (1854-1855) на изградба е споменат во документи кои се наоѓаат во Државниот архив на Р.М., додека вториот период е запишан во документи најдени во државниот архив на Турција).

²⁷ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Кочани од сите ризици и опасности, Кочани 2014

²⁸ Истото.

останатите видови на елементарни непогоди не постои опасност од оштетување или уништување на џамијата.²⁹

На територијата на општина Карбинци како споменици од османлискиот период се наоѓаат две џамии и теќе. Во непосредна близина на селото Голем Габер е лоцирано теќето кое е руинирано. Поради ова не е возможно да се направи проценка на неговата загрозеност од било каков вид на елементарна непогода.

Една од џамиите во општина Карбинци е сместена во селото Радање. Овој верски храм е изграден во 1668-1669 година од Махмуд Ага, во чија чест го носи и неговото име. Во 2013 година разрушената Махмуд Ага Џамијата започнала да се реставрира и денес таа повторно се користи за обреди.³⁰ Местоположбата и средината во која се наоѓа оваа џамија придонесуваат таа да биде загрозена единствено од пожар. Во процената на општина Карбинци пожарите имаат трет степен на загрозување што подразбира дека при нивна појава може да се оштети или уништи овој споменик од османлискиот период.³¹

Другата џамија се наоѓа во селото Оџалија. И за овој објект во делот на процената на загрозеност важат истите карактеристики како и кај Махмуд Ага Џамијата. Тоа подразбира дека оштетување или уништување на џамијата може да предизвикаат само пожарите.³²

Споменици од османлискиот период се среќаваат и на територијата на општина Штип. Некои од нив се наоѓаат во руралните делови на општината, додека другите се со местоположба во самиот град Штип. Оние споменици од руралниот дел, а тоа се џамии и теќиња, се лоцирани во околина која покрај по некој објект, во непосредна близина се наоѓа и шумска вегетација.³³ Ваквите карактеристики на објектите заедно со нивниот тип на градба, ги прави истите да бидат изложени само на опасност од

²⁹ Исто.

³⁰ <http://archive.li/Kmq9Z> 6 ноември 2013 (посетено на 12.11.2018)

³¹ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Карбинци од сите ризици и опасности, Карбинци 2014

³² Истото.

³³ Поголемиот дел од џамиите и теќињата се наоѓаат во села или во нивна непосредна близина. Вакви објекти се среќаваат во следните села: Драгоево, Селце, Шашаварлија, Пенуш, Степанци, Јамуларци, Селце, Скандалци, Хаџи-Реџепли, Хаџи-Хамзали, Топлик, Црешка и Хаџи Сејдели (Орта Маало (Мале) и Деде Маало (Мале)). Овие споменици од османлискиот период се наоѓаат во близина на други објекти или покрај шумска вегетација. Исклучок се оние кои се во рушевини поради што за нив не важи процената на загрозеност односно степенот на загрозеност од било каков вид на елементарна непогода.

пожар.³⁴ Пожарите во процената на загрозеност за општина Штип се со втор степен на загрозување. Според ова, пожарите како потенцијална опасност нема да предизвикаат поголеми оштетувања кај овие споменици од османлискиот период.³⁵

Во градот Штип како споменици од османлискиот период се познати следните: Безистенот, градската саат кула, Хуса Медин Пашината џамија (кај христијанското население е позната како црква Св. Илија), Кадин Ана џамија и Кучук Емир Султанов мост.

Безистенот бил изграден во 1662 година и имал трговска намена односно во него се продавале стоки. Оваа камена зграда во 1962 година била пренаменета во постојана уметничка галерија.³⁶ Локацијата на овој објект која е во централното густо населено подрачје на градот како и видот на неговата градба го прават тој да биде загрозен само од појава на пожар. Како што и претходно е споменато за пожарите во општина Штип кои се со втор степен на загрозување, оваа потенцијална појава нема да нанесе сериозни оштетувања кај овој споменик.³⁷

И за градската саат кула која потекнува од 17 век, важат истите карактеристики како и кај Безистенот т.е. пожарот е единствена појава која може да го загрози овој објект.³⁸ Меѓутоа пожарот во општината како загрозување е со втор степен, па поради тоа не се очекува при негова појава големи оштетувања кај саат кулата.³⁹

Исто како за претходните два споменика слична проценка може да се даде и за двете џамии.⁴⁰ Кадин Ана џамијата чија изградба датира од втората половина на 19 век,

³⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014.

³⁵ Истото.

³⁶ Јованка Денкова, Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип, Прилози од Четврт меѓународен конгрес Исламска Цивилизација, Скопје, Македонија, 13-17 Октомври 2010.

³⁷ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014.

³⁸ Јованка Денкова, Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип, Прилози од Четврт меѓународен конгрес Исламска Цивилизација, Скопје, Македонија, 13-17 Октомври 2010. (Саат кулата исто така се наоѓа во централниот дел на градот, во непосредна близина на оној дел кој Штипјани го нарекуваат "Горно маало". Има квадратна основа со димензии 6,7x6,7 м 2. Овој објект бил изграден од делкан и кршен камен со првобитна намена како зграда за живеење и одбрана, односно бил феудална турска беговска кула. Се смета дека е изградена во втората половина на 16 век, поточно во 1650 година, а во 19 век е пренаменета во саат кула со доградување на просторија за механизмот на саатот и кулав за своното.)

³⁹ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е опишан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014

⁴⁰ И двете џамии се наоѓаат во централното подрачје на градот Штип чие нивно непосредно опкружување се карактеризира со поголема концентрација на објекти.

сеуште ја има својата намена односно се користи за религиозни обреди. И покрај тоа што се наоѓа во близина до реката Отиња таа не е загрозувана од поплава ниту од друг вид на елементарни непогоди, туку единствено од појава на пожар кој не би предизвикал големи штети кај овој верски објект.⁴¹ За разлика од Кадин Ана џамијата, Хуса Медин Пашината џамија која била изградена во 17 век денес не е во функција. Поради запуштеноста на овој објект кај кој постои и ризик од рушење на некои негови делови тој сам по себе претставува опасност за непосредната околина. Ваквите околности не дозволуваат да се даде рационална процена на загрозуваност кај оваа џамија. Но хипотетички, доколку би направиле процена, единствена опасност која би предизвикала некакво оштетување кај овој споменик се пожарите.⁴²

На реката Брегалница во градот Штип во 1672 година е изграден Ќучук Емир Султанов мост.⁴³ Овој мост сеуште е во функција и се користи како сообраќајница. Кај истиот, единствена опасност која би предизвикала негативни последици е поплавата.⁴⁴ Тоа би било во случај кога при надојдените води на реката Брегалница ќе има наноси на големи дрва, крупен камен и шут. Но во процената на општина Штип поплавите се со втор степен на загрозување, па според ова не се очекуваат посериозни оштетувања кај мостот во случај на појава на оваа елементарна непогода.⁴⁵

Summary

Almost for all of the Ottoman memorials located in the East region, fires represent a potential danger that would cause their damage or destruction. The exception is those that are ruined and are not subject to assessment of the threat of natural disasters, as well as the Emir

⁴¹ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозуваност е опишан во Процена на загрозуваност на подрачјето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014.

⁴² Истото.

⁴³ Јованка Денкова, Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип, Прилози од Четврт меѓународен конгрес Исламска Цивилизација, Скопје, Македонија, 13-17 Октомври 2010. (Ќучук Емир Султановиот мост е еден од ретките примероци на турската архитектура на вакви градби во Македонија. Ги поврзува двата брега на реката Брегалница, преку главна сообраќајница која води во градот. Првобитно мостот бил поплочен со турска калдрма, но бил оштетен повеќе пати, а со самото тоа и неколку пати реновиран. Долг е од 30 до 40 метри, а широк 6 до 8 метри. Ограден е со метална ограда, но за жал никогаш до сега не е соодветно осветлен или заштитен со што би му се вратил изгубениот сјај и вредноста која ја има сега, па и во минатото. Сосема е сигурно дека бил сообраќајница во турско време, во освојувањето на другите нации од страна на османлиите, а своєвременно преку него поминале и голем број познати историски личности. Важноста се согледува и во тоа што Брегалница важела за голема река и имала потреба од премостување во овој дел. Овој мост бил првиот кој ја премостувал реката со таков архитектонски облик, а уникатноста се согледува во тоа што на источниот дел на државата не постои сличен мост.)

⁴⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозуваност е опишан во Процена на загрозуваност на подрачјето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014.

⁴⁵ Истото.

Kucuk Sultan's bridge, where only a flood occurs as a potential danger. Other types of natural disasters can't cause damages to this material good. Although such assessments, ie the type of danger and the degree of threat of the monuments are based on the Assessments of the endangerment of the municipalities in the East region, still require a different concept and approach for all this. This means involvement of institutions and experts from several areas that have direct or indirect links with the protection of the material good in order to carry out detailed analysis that will provide an appropriate assessment of the threat of natural disasters at the monuments of the Ottoman period. This will enable timely and efficient implementation of measures and activities as well as rational utilization of the forces and means for protection and rescue of these monuments.